

Рецензент

Литовченко С.В.,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

**ВИНИКНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ДЛЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ СЛУХУ В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Шевченко В.М.

м. Київ

*Стаття присвячена розвитку в дорадянський період мережі спеціальних закладів для навчання і виховання дітей з вадами слуху на теренах сучасної України. У змісті статті подано імена засновників, коротко викладено матеріал про такі заклади та характерні особливості навчально-виховного процесу, показано значення Всеросійського опікунства глухонімих. **Ключові слова:** глухонімі, училища для глухонімих, система навчання, ремісниче навчання, Всеросійське опікунство глухонімих.*

*Статья посвящена развитию в досоветский период сети специальных заведений для обучения и воспитания детей с нарушениями слуха на территории современной Украины. В содержании статьи поданы имена основателей, кратко изложен материал о таких заведениях и характерные особенности учебно-воспитательного процесса, указано значение Всероссийского опекунства глухонемых. **Ключевые слова:** глухонемые, училища для глухонемых, система обучения, ремесленное обучение, Всероссийское опекунство глухонемых.*

*The article is devoted to the development of the special institution chain for teaching and upbringing of the children with the hearing impairment on the territory of present-day Ukraine in the pre-Soviet period. In the article's content were given founder's names, was briefly stated material about such kind of institutions, typical specialities of the teaching and upbringing process and was indicated meaning of the All-Russian deaf and dumb guardianship. **Key words:** the deaf and dumb, specialized schools for the deaf and dumb, the education system, the handicraft education, the All-Russian deaf and dumb guardianship.*

В розвитку пострадянської незалежної України на перше місце вийшли проблеми загальнодержавного масштабу. Це відбулося в усіх сферах життя країни. Не залишилася осторонь і педагогіка. Оскільки все має свій початок, то саме дослідження в галузі історії становлять найбільшу цінність.

Без минулого немає майбутнього – це незаперечна істина. З того часу, відколи Україна здобула свою незалежність, ми формуємо свою власну історію. Сучасний суспільний розвиток, реалії початку XXI століття схиляють до роздумів про наше майбутнє. На якому етапі суспільного розвитку ми знаходимось? Що очікує нас у майбутньому? Яким шляхом іти? Тому ми уважно вдивляємось у минуле, щоб знайти в ньому ознаки майбутнього, адже все, що здійснюється в часі, має свою історію. Змістом історії слугує історичний процес, тобто перебіг, умови та успіхи співжиття або життя людства в його розвитку і результатах. Відтак, закономірно зростає інтерес до вітчизняної історії, адже це той фундамент, на який опирається і без якого не може існувати суспільство.

Радикальні зміни, що відбуваються в нашій державі, спричинені ними гуманістичні й демократичні зрушення в світогляді, ідеології, науці та культурі, а насамперед в історії, зумовлюють необхідність їх вивчення та впровадження у

навчально-виховний та педагогічний процес. Ми добре знаємо, що у процесі історичного розвитку змінювалися, наприклад, не лише знаряддя праці й форми господарської діяльності людей, а й їхні погляди на навколишній світ і самих себе. Тому, на нашу думку, сьогодення вимагає від сучасної освіченої людини вивчення історичного процесу, його закономірностей та особливостей.

Спеціальні школи для глухонімих дітей, які створювались в дореволюційній Україні у другій половині XIX ст., відкривались з ініціативи приватних осіб та існували, переважно, на благодійницькі кошти, перебуваючи, таким чином, поза державною системою, що створювало великі труднощі й перешкоди в їх діяльності і розвитку.

Школи для глухонімих в Україні організовували люди, які раніше працювали або навчались у Петербурзькому і Арнольдівсько-Третьяковському (Московському) училищах. Тому навчання і виховання глухонімих на Україні формувалося під безпосереднім впливом цих училищ. Зрозуміло, що це сприяло розповсюдженню найновіших на той час форм і методів роботи з глухонімими дітьми. Так, училище для глухонімих у Харкові почало працювати у 1896 р. і організовувалось при активній участі глухонімого Андрія Федоровича Бахметьєва, який у 1859 р. закінчив Петербурзьке училище для глухонімих. Воно мало 4-6-річний термін навчання, в ньому були класи, де навчали за „мімічним методом”, але в цілому школа тяжіла до „чистого усного методу”. Священик Мусій Яворський в с. Максимовичах на Київщині в 1897 році організував церковнопарафіяльну школу для глухонімих дітей. Але перед цим він ознайомився з особливостями навчально-виховної роботи з глухонімими в Московському і Петербурзькому училищах. Для того щоб навчання глухонімих здійснювалось на основі найновіших методів (звукового методу) М. Яворський запрошує до себе на роботу вчительку з Московського училища глухонімих О.Л. Воздвиженську. Школа мала 5-6-річний термін навчання і працювала за „чистим усним методом”. В організованій в червні 1900 р. за ініціативою Є.С. Трегубової Київській школі для

глухонімих дітей першою вчителькою була Ніна Костянтинівна Патканова (1880-1929 рр.), яка перед цим закінчила спеціальні педагогічні курси у Петербурзі. У відкритому 1900 року Чернігівському хуторі-притулку для глухонімих хлопчиків першою вчителькою працювала Белавіна, яка теж кінчала спеціальні педагогічні курси в Петербурзі. Нарешті, у найбільшому спеціальному закладі в дореволюційній Росії, Олександрівському хуторі глухонімих (нині Запоріжжя), у школах і дитячому садку було багато вчителів, які раніше або працювали в Петербурзі чи Москві, або закінчували спеціальні педагогічні курси при Петербурзькому училищі глухонімих.

Характерною особливістю дореволюційних спеціальних шкіл для глухонімих дітей була відсутність у них єдиної чіткої системи навчально-виховної роботи, адже вони офіційно не включалися в систему установ народної освіти, тому не одержували ніякої науково-методичної допомоги і ніякого керівництва ними не здійснювалося. Кожна школа організовувала свою діяльність з глухими учнями по-своєму, так, як могли організувати її практичні працівники, виходячи з конкретних місцевих умов, проводила свій курс навчання, мала різні строки навчання, різні навчальні плани, програми, які розроблялися місцевими педагогічними колективами на основі власного досвіду, і підручники, що обумовлювало велику розбіжність між ними у змісті, формах і методах навчання. Все залежало від того, хто стояв на чолі школи, від його підготовленості до роботи з глухонімими. Саме тому майже кожна школа була, по суті, специфічним закладом, не схожим на інші.

Система навчання ще не була чітко визначена: хто навчав за „чистим усним методом”, а хто за „мішаним методом”. Але все ж переважна більшість шкіл працювала за усним методом. Школи, які спочатку працювали за мимічним або мішаним методом, теж поступово переходили до навчання глухонімих дітей звукової мови.

Характерною особливістю навчально-виховного процесу в усіх школах для

глухонімих на Україні було те, що крім навчання дітей мови та інших загальноосвітніх предметів (арифметики, вітчизняної історії, географії, природознавства тощо), їх обов'язково навчали ще й певної професії (токарно-столярної, ковальсько-слюсарної, палітурної, шевської, кравецької, рукоділля, роботи в сільському господарстві тощо), тому майже всі заклади для глухонімих дітей мали в основному ремісничий характер, на який відводили більше половини часу. З метою глибшого вивчення ремесла включались також елементи геометрії, креслення та малювання. Багато уваги надавалося ручній праці і рукоділлю. В деяких училищах до плану включалися ліплення, художня вишивка, граверне мистецтво тощо. Школа тільки полегшувала життя глухих учнів, готуючи їх до виконання нескладної роботи, яка забезпечувала б існування.

Те, що переважна більшість шкіл не мала міцної матеріальної бази створювало цілий ряд труднощів і перешкод в організації ефективної системи навчально-виховної роботи з глухонімими. Крім того, це не давало можливості не тільки відкривати нові школи, а й розширювати існуючі. Кожна школа змушена була щорічно відмовляти в прийомі багатьом глухонімих дітям. Багато труднощів зустрічали школи і при комплектуванні педагогічних кадрів. Єдині на всю Російську імперію спеціальні педагогічні курси при Петербурзькому училищі глухонімих не могли задовольнити всезростаючої потреби в кадрах. Часто доводилося запрошувати на роботу з глухонімими дітьми людей, які не мали навіть уявлення про них. Це, звичайно, не могло не позначитися на ефективності навчально-виховної роботи в окремих школах.

Наприкінці XIX ст. в Україні спеціально організованим навчанням охоплювалося всього близько 1% глухонімих, загальна кількість яких сягала 50 тисяч, і це лише ті, батьки яких могли платити величезні кошти за навчання.

У кінці XIX ст. уже почала формуватися сурдопедагогічна громадськість, яка піклувалася про розширення мережі спеціальних шкіл для дітей з недоліками слуху, про наукове обґрунтування системи їх навчання й виховання та поліпшення їх соціального становища. Вона неодноразово ставила питання

про необхідність загального обов'язкового навчання глухонімих дітей, проте царський уряд нічого не зробив для цього.

Важливою подією, яка розпочала новий етап у розвитку сурдопедагогіки, було утворення з ініціативи Імператриці Марії Федорівни 3 травня 1898 р. Всеросійського опікунства глухонімих. Першим головою опікунства був Іван Карлович Мердер (1832–1907 рр.). З його ініціативи у великих містах, зокрема в губернських центрах, 1899-1902 рр. були утворені відділи опіки глухонімих, основне завдання яких полягало в поліпшенні роботи існуючих шкіл і відкритті нових закладів для дітей з недоліками слуху.

Відділи приділяли багато уваги популяризації маловідомої на той час справи навчання глухонімих серед широких верств міського і сільського населення. Для цього проводилися збори зацікавлених осіб, використовувалася місцева преса. Від успіху цієї роботи залежала доля тих планів, які накреслювали відділи, оскільки держава, як і раніше, не надавала їм матеріальної допомоги, а Всеросійське опікунство не могло допомогти школам матеріально тому, що воно не мало коштів. Щоб не допустити закриття спеціальних шкіл, які щойно розпочали свою діяльність, відділи призначали велику плату за навчання глухонімих дітей, широко використовували працю дітей у шкільних майстернях і господарствах, організовували лотереї, вистави, вечори тощо.

Безперечно, Всеросійське опікунство глухонімих та його відділи відіграли позитивну роль у розширенні освіти дітей з пошкодженим слуховим аналізатором. Лише за перші 9 років свого існування (до смерті І.К. Мердера) Опікунством було відкрито 40 закладів для осіб з вадами слуху. Навчально-виховними закладами для глухих дітей, які виникли на початку ХХ ст. в Україні були такі: Київська школа для глухих дітей (1900 р.) з 8-9-річним терміном навчання, яка працювала за мішаним методом; Чернігівська школа-притулок для глухих хлопчиків (1900 р.) з 4-річним терміном навчання, яка мала характер примітивного ремісничого училища; Лохвицька школа для глухих дітей

Полтавської губернії (1901 р.) з 6-річним терміном навчання, яка спочатку працювала за „мімічним методом”, а потім за „мішаним методом” і мала сільськогосподарський ухил; Олександрівський хутір глухонімих (1903 р.) з 9-річним терміном навчання, яке проводилося переважно за „усним методом”; Одеське училище для глухих дітей (1903 р.) з 9-річним терміном навчання, яке працювало за „мішаним методом” з тяжінням до „чистого усного методу”; реміснична школа у с. Кочеток Харківської губернії (1905 р.) та реміснична школа у с. Клугинівка Харківської губернії (1909 р.) з 4-5-річними термінами навчання, які були філіалами Харківської школи; Сімферопольська школа для глухих дітей (1913 р.) з 9-річним терміном навчання, яка існувала на кошти Товариства трудової допомоги глухонімих. В цих закладах навчалося близько 500 учнів і це було значним досягненням в той час.

Всі заклади працювали у складних умовах. Працівники шкіл отримували мізерну заробітну плату. Глухонімих, котрим пощастило потрапити до таких шкіл, важко давалися знання, тому що навчання велося лише російською мовою.

Окремо потрібно сказати про навчальні заклади для глухонімих, які знаходилися на території Західної України, оскільки протягом багатьох століть західноукраїнські землі були відірвані від України. Національна культура і освіта розвивалися тут у надзвичайно тяжких і несприятливих умовах. Звичайно, це позначилося і на розвитку виховання та навчання дітей з недоліками слуху.

Перші школи для глухих дітей тут також виникали з приватної ініціативи і громадської благодійності. Умови їх життя і діяльності в багатьох відношеннях були дуже схожі з тими, які були і в східній Україні, що входила до складу Росії.

Мережа закладів для дітей з недоліками слуху на території Західної України була такою: Львівська єврейська школа глухих І. Бардаха (1871 р.), яка

існувала як приватний заклад та одержала деяку дотацію Львівського магістрату; Ужгородський інститут глухонімих (1907 р.), який мав 6-річний термін навчання і існував на кошти Ужгородського Товариства глухонімих; Чернівецька школа для сліпих і глухих дітей (1908 р.), яка мала 8-річний термін навчання і існувала на благодійницькі кошти; Львівська бурса для глухих підлітків (1912 р.), яка мала 3-4-річний термін навчання та існувала на благодійницькі кошти і здійснювала ремісничу підготовку.

Рівень навчально-виховної роботи в цих закладах був досить примітивним. Абсолютна більшість глухих дітей не забезпечувалась спеціально організованим навчанням і одержували недостатню загальноосвітню підготовку, примітивні ремісничі навички, а тому – ніяких гарантій щодо працевлаштування. Закінчивши школу, глухий практично не знаходив собі місця в житті. До того ж в існуючих школах навчання проводилося на польській, румунській або угорській мовах, хоч переважна більшість школярів належала до українських сімей. Це приводило до того, що після закінчення школи вони практично не могли застосувати свої знання.

До 1917 року на Україні не було жодної школи для глухонімих дітей, де навчання проводилося б українською мовою. На третьому Всеросійському з'їзді сурдопедагогів, який відбувся 27-31 грудня 1910 р. в Москві, відомий в майбутньому вітчизняний сурдопедагог, професор Іван Панасович Соколянський вперше поставив питання про навчання глухонімих рідною мовою.

У роки першої світової війни школи для глухонімих дітей в переважній більшості почали занепадати і розорятися, оскільки приватні пожертвування - основне джерело їх бюджету - різко скоротились. Ще більше погіршало матеріальне становище цих закладів після революції 1917 року, коли приватна благодійність відпала, а Тимчасовий уряд залишив їх поза своєю увагою.

Отже, навіть поверховий аналіз розвитку і діяльності спеціальних шкіл

дореволюційної України показує, що всі спеціальні заклади для глухонімих дітей виникали і розвивались в надзвичайно складних і своєрідних умовах, їх матеріальна база була дуже непевною, а навчально-виховна робота в більшості з них перебувала на низькому рівні. Деякі заклади для глухонімих фактично були жалюгідними притулками і не могли прийняти всіх бажаючих, в зв'язку з чим переважна більшість глухонімих дітей залишалася без освіти.

Література

1. *Басова А.Г., Егоров С.Ф.* История сурдопедагогика. - М., 1984. – С. 132-266.
2. *Басова А.Г.* Очерки по истории сурдопедагогика в СССР. – М., 1965. – С. 33.
3. *Грищенко Є.С.* Шкільний музей – джерело збагачення світогляду (Київській школі для глухих 100 років) // Дефектологія. - 2001. - № 3. – С. 52-53.
4. *Дьячков А.И.* Воспитание и обучение глухонемых детей. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1957. – С. 88 – 104.
5. Краткий экскурс в историю сурдопедагогика // Специальная педагогика: Учебное пособие под ред. Назаровой Н.М. - М., 2000. – С. 95 – 260.
6. Хрестоматия по истории воспитания и обучения глухонемых детей в России. – М.: Учпедгиз, 1949. – С. 25.
7. *Ярмаченко М.Д.* Історія сурдопедагогика. – К.: Вища школа, 1975. – 423 с.
8. *Ярмаченко М.Д.* Виховання і навчання глухих дітей в УРСР. - К.: Рад. школа, 1968. – 320 с.